

Vukić PULEVIĆ (Podgorica)

Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“

UDK 811.163.4'373.21(497.16)

GLASOVI Š I Ž U CRNOGORSKOJ TOPONIMIJI*

Ovaj rad ukazuje na zastupljenost glasova š i ž u crnogorskoj toponimiji. Potreba za njihovim fonetskim i grafemskim prihvatanjem na svim nivoima zvanične komunikacije objašnjena je kroz najučestalije primjere. Upotreba grafema š i ž je posebno važna za nauke koje je proučavaju prirodne karakteristike Crne Gore, tj. u izvještajima o prirodnim staništima bioloških vrsta, kao i lokacijama geoloških naslaga (upotreba u botanici, zoologiji, geografiji, geologiji itd). Registrovanje toponima u originalu se takođe zahtijeva u onomastičkim, etnografskim i drugim istraživanjima koja su zasnovana na lokalitetima ili povezani s njima. Što se tiče crnogorskoga jezika, dosljedna upotreba Kradžićevog fonetskog aksioma - piši kao što govoriš - mogla bi popraviti nepravdu koja opterećuje jezik i ljude dugo vremena. U ovom radu takođe se iznosi kako su glasove š i ž tretirali i označavali pojedini autori, uglavnom lingvisti kao što su V. Karadžić, V. Vrčević, D. Majić, B. Miletić, M. Stanić, D. Petrović, M. Pešikan, M. Pižurica, J. Subotić, D. Čupić, R. Marojević, V. Nikčević i dr.

Rehabilitacija crnogorskoga jezika, koja je u toku, ne smije se svoditi jedino na nivo njegove nominacije. Dosta lingvista smatra da je imenovanje jezika najvećim dijelom sociolingvistička kategorija koju ne uslovljavaju samo jezički razlozi već i sociopolitički uslovi. Ime jezika

* Po odobrenju autora, ovaj rad je preštampan iz Zbornika radova s međunarodnoga naučnog skupa *Norma i kodifikacija crnogorskoga jezika*, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje, Cetinje, 2005, str. 123-140.

uspostavlja se ustavom kao najvišim zakonskim i političkim aktom države u kojoj je taj jezik dominantan. Zato, zajedno sa imenom treba utemeljiti i lingvističku suštinu crnogorskog jezika i standardizovati sve opštije i običnije razlikovne osobine i specifičnosti koje su istorijski provjerene i potvrđene, kako u govoru, tako i u literaturi. Ili, preciznije rečeno: treba standardizovati sve elemente crnogorskoga jezika koji su lingvistički opravdani i imaju kompaktni areal na čitavoj govornoj teritoriji Crne Gore. Takvi su glasovi *ś* i *ž*, koji su, zahvaljujući jakim dijahronim razlozima i velikoj ortoepskoj snazi, izdržali sve torture jedne, za crnogorski jezik neprimjerene ortografije.

Složenim jezičkim problemima i temama mogu mjerodavno da se bave samo istoričari jezika i specijalizovani dijahroničari, što nadilazi mogućnosti pisca ovoga priloga. Zato je naša jedina namjera da na primjerima validnih onomastičkih uzoraka, u ovome slučaju na primjerima toponima, ukažemo na fiksirano prisustvo glasova *ś* i *ž* u crnogorskome jeziku. Napominjemo da u Crnoj Gori nijesmo otkrili primjere fitotoponima i zootoponima, njih smo najduže izučavali, u kojima bi bio prisutan i glas *ʒ*, kao treći „sporni“ suglasnik. Drugo, što nas je osobito zainteresovalo, jesu grafijska rješenja za suglasnike *ś* i *ž*, tj. kako da se na fonetskome principu uskladi njihova ortografija i ortoepija, kako bi ti grafemi bili konvertibilni u oba pisma, latinici i ćirilici.

Smatramo da ćemo najracionalnije prići ovome problemu ako se prvo osvrnemo, makar i letimično, na tradiciju pisanja riječi u kojima su zastupljeni glasovi *ś* i *ž*, počev od Vuka KARADŽIĆA (čije grafeme nije uveo u azbuku) i njegovoga savremenika, Vuka VRČEVIĆA (koji je ove probleme rješavao na originalan način), zatim preko lingvističkih radova D. MAJIĆA i B. MILETIĆA, koji su se između dva svjetska rata bavili problemima crnogorskih govora. I dalje, do studija savremenih lingvista koji su crnogorski jezik izučavali preko regionalnih govora: M. PEŠIKAN, M. STANIĆ i M. PIŽURICA. Neki su sačinili i rječnike govora pojedinih krajeva: M. STANIĆ (za Uskoke), D. ČUPIĆ & Ž. ČUPIĆ (za Zagarače) i M. VUJIČIĆ (za selo Prošćenje kod Mojkovca). Tradiciju izučavanja crnogorskoga jezika znatno podupire i prilično bogata toponomastička građa koju su sakupljali i publikovali renomirani lingvisti. Kako su svi bili Crnogorci, to su najbolje mogli i da ošete probleme svoga maternjeg jezika. O tome će biti riječi kasnije. Da ukažemo i na to da su neke suštinske probleme crnogorske ijekavice, a imanentno tome i status glasova *ś*, *ž* i *ʒ*,

opsežnije izučavali lingvisti V. NIKČEVIĆ i R. MAROJEVIĆ, pa ćemo i na njihove stavove obratiti nešto veću pažnju.

Zanimljivo je kako je Vuk VRČEVIĆ u jednoj važnoj ortografskoj nijansi, pod pritiskom ortoepskih argumenata, odstupio od Vuka KARADŽIĆA, inače njegovoga velikog prijatelja i saradnika, pod čijim je mentorstvom sakupljao narodnu književnost. U *Tužbalicama* (kritičko izdanje iz 1986), kao i u pratećim obašnjenjima i legendama, na svim mjestima đe prirodno treba da stoji glas *š*, on koristi suglasnički duplet *šj*: *starješine išjekoše, ne šjekla im; šjajni grade međ gradove; ko li će ih šjetovati, moj šjetniče*. To je u pogovoru iste knjige prokomentarisao njen priređivač Danilo Radojević (str. 247) na sljedeći način: *Vrčević je zadržao crnogorski glas šj, za koji ne postoji posebni grafem (šjetuj, pošjekoše, šjajno, šjesti, šjetniče itd.)*. VRČEVIĆ nije imao odgovarajući grafem, jer ga nije bilo među 30 slova VUKOVE azbuke. KARADŽIĆ STEF. V. 1852: 548 & 685 ovakve riječi pisao je drugačijim grafijskim dupletom *sj* (*posjeći, sjetovati* i dr).¹ Tako se može smatrati da Vrčevićevo *šj* predstavlja svojevrsnu ortografsku, pa donekle i ortoepsku, reviziju Karadžićevoga sistema jer je koliko-toliko bliže fonetskome izgovoru, kojega je proklamovao sam KARADŽIĆ. To potvrđuju primjeri *musj* i *musjo*, koje je KARADŽIĆ STEF. V. 1852: 375 objasnio sa: *kaže se magaretu kad ga mame ili zovu... Sedlah konja dobra musja*. Ko imalo poznaje crnogorske jezičke prilike, dovoljan je samo ovaj primjer, kojega je Karadžić srećom zapisao, pa da se uoče i ortografske i ortoepske, a samim tim i suštinske, posljedice nedostatka grafema *š* u crnogorskoj azbuci. I još jedan ilustrativni primjer: za područje Njeguša KARADŽIĆ STEF. V. 1852: 490 navodi fitonim *pasje uho*, što ni ortoepski ni ortografski ne odgovara njeguškome govoru i crnogorskome jeziku uopšte, za koje je jedino ispravno da se fonetski napiše i izgovori *paše uvo*.

NIKČEVIĆ V. 1997: 500 & 501 interpretira jednu staru polemiku koju su još krajem 19. vijeka, na temu ortografije crnogorskoga jezika, vodili Lazar TOMANOVIĆ i Jovan PAVLOVIĆ, u to vrijeme dvojica najuglednijih kulturnih i prosvjetnih radnika na Cetinju. TOMANOVIĆ je ukazivao na specifičnosti crnogorskoga jezika koje se ne mogu zaobilaziti, dok je PAVLOVIĆ smatrao da oblike *šutra, šeme, šekira* po pravilu treba pisati ili: *sjutra, sjeme, sjekira* ili: *šutra, šeme, šekira*, a nikada: *šjutra*,

¹ Sva pocrnjavanja (boldovanja) pojedinih slova i riječi, kao i isticanja preko kurziva i dr. izvršio je V. Pulević.

šjeme, šjekira. Ovi primjeri veoma uvjerljivo potvrđuju, kada je crnogorski jezik u pitanju, ortografsku invalidnost KARADŽIĆEVE azbuke kojoj su amputiranjem glasova *ś*, *ž* i *ʒ* nanijete ozljede s velikim posljedicama. Objektivno gledano, u to vrijeme u Crnoj Gori nije bilo moguće korigovati ili dopunjavati VUKOV pravopis i azbuku, ne zbog toga što za to nije bilo razloga već što nije bilo autoritetnih lingvista i mjerodavnih institucija koje bi to mogle na valjan način da urade. Kroz čitavu drugu polovinu 19. vijeka crnogorsku kulturu, obrazovanje, nauku i izdavačku djelatnost, usmjeravali su brojni izvanjci, među kojima je jedna od glavnih ličnosti bio i pomenuti Jovan PAVLOVIĆ. Međutim, i pored svih tih teškoća, dvojica Crnogoraca: Vuk VRČEVIĆ i Lazar TOMANOVIĆ, učinili su važne primjedbe VUKOVOJ azbuci, i to na primjerima frekventnih riječi iz živoga crnogorskoga jezika. Oni nijesu imali moć i uslove da predlože grafijsko rješenje za glas *ś*, jer nijesu bili lingvisti, ali sa stanovišta istorije jezika veoma je značajno što su ove probleme uočavali i registrovali upravo savremenici i sljedbenici Vuka KARADŽIĆA.

I kroz čitavu prvu polovinu 20. vijeka lingvisti su nalazili načine da se odupru kanonima VUKOVOG pravopisa, što je i prirodno, jer po mnogim elementima štokavsko narječje nije jedinstveno. Ovo primjećuje MAJIĆ D. 1933: 18-19, kada piše *da su današnji regulatori našeg književnog jezika već počeli pomalo odstupati od Vukovih regula, te svakako neće mnogo vremena proći kada će se jekavcima preporučivati da pišu ć i đ m. tj i dj onamo gde je iza t i d bilo Ꞥ*. D. MAJIĆ ukazuje i na važnu specifičnost u govoru našega kraja – da su se od „izgubljenih“ suglasnika sačuvali, *s’* i *z’*, u slučajevima kada se iza *s* i *z* nađe *je* koje je postalo iz staroga *jata*. D. MAJIĆ dalje konstatuje da se proces formiranja ovih glasova, što je nazvao kao *novi proces starog jotovanja* vrši samo na teritoriji Crne Gore, tj. na nesrazmjerno manjem reonu nego što je oblast jekavštine. Time MAJIĆ ovim izrazitim specifičnostima crnogorskoga jezika namjenjuje rang lokalizma i „nedozvoljenog“ arhaizma, koje treba *izbegavati pri upotrebi književnog jezika bilo u govoru bilo u pisanju*. On skreće pažnju i na *dz*, koji se održao u primjerima: *Burdzan, Borodzan, Dzano, obdzovina, dzanovijet, brondzin, bidzin, dzavole, dzindzula* i dr. Zanimljivo je kako D. MAJIĆ karakteriše *ć* i *đ* u slučajevima kada se piše *djevojka* umjesto *đevojka, tjerati* umjesto *ćerati* i sl., ističući da je to *ozakonio tvorac našega književnog jezika Vuk Karadžić u svom pravopisu, praveći na taj način koncesiju govorima u kojima nije izvršeno ovo stapanje*. Vjerovatno je da su kao žrtve ove „koncesije“ stradali i crnogorski glasovi *ś* i *ž*, čime je

KARADŽIĆ negirao fonetsko načelo (jedan glas – jedno slovo) koje je sâm postavio. Zato D. MAJIĆ nema grafijsko rješenje za ove glasove jer ga nije ostavio VUK, pa ih piše s apostrofima kao *s'* i *z'*. U ovome slučaju, gledano sa stanovišta istorije crnogorskoga jezika, nijesu bitne MAJIĆEVE dileme i skolastički odnos prema „nedozvoljenim“ arhaizmima i njihovim zabranama, već je važno to što je ove bitne karakteristike uočio i zabilježio lingvista, i što je pokušao da o njima dâ svoje mišljenje. To su izvorni i prilično stari podaci na koje mogu da se pozivaju savremeni lingvisti koji rade na standardizaciji crnogorskoga jezika i azbuke.

Značajan doprinos proučavanju i afirmaciji karakterističnih glasova u crnogorskome jeziku dao je MILETIĆ B. 1940: 341-346. Na samom početku studije o crmničkome govoru on ističe da *sj* i *zj* daje *umekšane glasove š i ž*, kao i to da se o prirodi ovih glasova kod nas nije mnogo pisalo. Zatim objašnjava njihovu artikulaciju u govornome aparatu i navodi primjere s odgovarajućom grafijom: *pašega, prošak, šutradan, koži* i dr.

PIŽURICA M. 1981: 88-89 & 233 takođe koristi grafeme *š* i *ž* pri zapisivanju riječi iz govora okoline Kolašine, u kojima se odgovarajući glasovi i nalaze, kao što su primjeri: *paši, šutra, šedok, šednik, koži, izelica* i dr. Uz to kaže da se ovi glasovi pojavljuju u poznatim pozicijama i da su karakteristični *za srodne istočno-hercegovačke i sve crnogorske govore*. Za glas *ʒ* M. PIŽURICA konstatuje da *nije član „standardnog“ fonološkog sistema govora Kolašina* i da je njegovo pojavljivanje uslovljeno stilsko-semantičkim kontekstom. Za selo Prošćenje kod Mojkovca, koje nije daleko od Kolašina, VUJIČIĆ M. 1995: 58 & 117 navodi 18 riječi s glasom i grafemom *š*: *kišelica, šeme, šeruša, šeča* i dr. Zanimljivo je da na tom području nije nađen primjer s glasom *ž*, koji je, očito, na toj poziciji supstituisan s bliskim *đ*, što se može zapaziti u riječi *kođi, -a, -e – kozji*, koja je ujedno jedini primjer ove vrste u VUJIČIĆEVOM *Rječniku*.

U radovima u kojima tumači uskočki govor, uskočku toponimiju i antroponimiju, STANIĆ M. (1969: 70, 1974: 79-86, 1988: 220, 1989: 540, 1990: 204, 1991: 536-554) objašnjava prirodu, artikulaciju i evoluciju *prostrujnih šušlavaca*, naročito u radu iz 1974: 79-86, đe je istakao i poseban naslov *Suglasnici š i ž*². Važno je to da je STANIĆ, kao dobar

² Gotovo svi autori na koje se ovđe pozivamo pisali su svoje lingvističke rasprave ćirilčnim pismom, pa su tako označavali i šušlave glasove. Latiničnu transkripciju izvršio V. Pulević.

poznavalac crnogorskoga jezika, odmah na početku poglavlja konstatovao da ovi glasovi, iako ne postoje u književnom jeziku, *postoje u priličnom broju prirodnih govora*. Zapravo, glasovi *ś* i *ž* realno postoje ne samo u priličnome broju već u svim crnogorskim govorima. Iz ovoga se otvara osnovno pitanje – zašto ovih glasova, ako već imaju kompaktni areal na čitavome prostoru crnogorskoga jezika, nema u književnom (standardnom) jeziku i zašto se njihova ortoepska realnost ne standardizuje ortografski, i to isključivo na Vukovome fonetskom principu (jedno slovo – jedan glas).

ĆUPIĆ D. & ĆUPIĆ Ž. 1997: 71, 140, 175, 307, 320, 357, 385, 475-478 & al. u *Rečniku govora Zagarača* upotrijebili su glasove i grafeme *ś* i *ž* u svim riječima u kojima su prirodno zastupljeni. Čak je slovu *ś* pripalo i izdvojeno poglavlje, sa 60 riječi (koje ovim glasom počinju), čime je dobio ravnopravan status s ostalim slovima, s azbučnom pozicijom između slova *s* i *t*. Primjeri koje pomenuti autori navode imaju opšte rasprostranjenje u Crnoj Gori, kao npr.: *gušenica, pašaluk, šednik, šečivo, oše, ošečit, pošečen, šera, pašak, šeda* i dr. Od ovih primjera naročito je karakteristična posljednja riječ – *šeda*, koja je sažeta na svega četiri glasa i na njoj se mogu analizirati nekolike bitne karakteristike iz razvoja crnogorskoga jezika. Sa slovom *ž* u Zagaraču je registrovano 5 riječi, sa svega dvije motivacione osnove: 1) *ižeden, iželica, ižes* i 2) *koževina, koži*, dok nije zapisana nijedna riječ koja bi počinjala ovim glasom. U lingvističkoj literaturi Crne Gore zabilježeni su samo antroponimi s početnim slovom *ž* (*Žajo, Žale, Žena*), a vjerovatno i neki zoonimi kada se radi o imenima domaćih životinja. ĆUPIĆ D. & ĆUPIĆ Ž. 1997: 33 našli su samo jednu riječ s glasom *ʒ*: *bronzin* i *bronsin*, za koju bi bilo adekvatnije da se piše *bronʒin*.

I u dva enciklopedijska teksta, naslovljena kao *Crnogorski govori* i *Jezik*, koji po svojoj prirodi imaju esencijalnu strukturu na nivou kategorija, zbog čega su uostalom i ušla u enciklopedije, našla su svoje mjesto i objašnjenja specifičnih glasova *ś*, *ž* i *ʒ*, čime se ipak potvrdila njihova bitnost u crnogorskome jeziku, bez obzira na eufemističke naslove i interpretacije. To što autori tih tekstova: VUJOVIĆ L. (=L. Vu.) 1956: 495 i BROZOVIĆ D. (=D. Bro.) 1984: 59 daju samo redukovana oprezna i nedorečena objašnjenja ovih problema, uslovljeno je tadašnjim lingvističkim i političkim prilikama, kao i kompromisima koji su pravljani u redakciji Enciklopedije Jugoslavije. Prejaki su bili kočni mehanizmi Novosadskoga dogovora (1954) i političkoga unitarizma toga vremena da bi se mogli otvoriti bilo kakvi suštinski procesi.

Od velikoga značaja je to što su prilično opsežna onomastička istraživanja u Crnoj Gori u cjelini sprovodili lingvisti rođeni u Crnoj Gori, kojima je crnogorski jezik maternji. Tako su oni i najlakše mogli da ošete izvornost glasova *š* i *ž* i njihovu čvrstu utemeljenost u toponimima, de je, prosto rečeno, neizvodljiva bilo kakva ortografska supstitucija. Toponimi predstavljaju jezičke „fosile“ i, kako je to zapisao ŠIMUNOVIĆ P. 1986: 203-204, jedino su pravilni u obliku u kojem se najčešće upotrebljavaju od mještana.

Neposredna toponomastička istraživanja na crnogorskome terenu vršili su: ĆUPIĆ D. (1981, 1983, 1984), ĆUPIĆ Ž. (1990), DŽOGOVIĆ A. (1983), PEJOVIĆ M. (1977/1978), PEJOVIĆ P. (1989), PEŠIKAN M. (1985), PETROVIĆ D. (1966, 1972, 1988), STANIĆ M. (1963, 1988), SUBOTIĆ J. (1971, 1973). Oni su publikovali relevantnu građu u kojoj su u gotovo svim slučajevima upotrebljavani grafemi *š* i *ž* za odgovarajuće glasove. Iako su pomenuti autori polazili od stanovišta da na taj način obilježavaju dijalekatske i lokalne osobine pojedinačnih „govora Crne Gore“, oni su kao mjerodavni naučnici inicirali dopunu Vukove azbuke i time udarili podumijentu novoj ortografiji crnogorskoga jezika, i to na fonetskome a ne fonološkom principu. Jedino se SUBOTIĆ J. (1971 & 1973), pri prikazivanju toponimije Ledenica i Krivošija (Boka Kotorska), dosljedno pridržavala Karadžićeve azbuke, tako da je sve toponime u kojima je bilo mjesto suglasniku *š* zapisala s dvoslovom *sj*: *Sjenokos*, *Sječine* i dr.

I laik u lingvistici lako zapaža da nijednome slovenskom jeziku nije toliko primjeren fonetski princip na relaciji ortoepija – ortografija kao crnogorskome. To je navelo KARADŽIĆA da taj princip usvoji jer je bio *rođeni ijekavac i nije krio koliko mu je taj govor prirastao za srce* (PAVLE IVIĆ in MAROJEVIĆ R. 2000: 92). Crna Gora nalazi se na raskršću kultura, a time i jezika. Kao slobodna zemlja imala je priliku da izgrađuje i usavršava svoj narodni jezik i da ga sama uvodi u literaturu i u opštu govornu i službenu komunikaciju. Taj jezik KARADŽIĆ nije dao Crnogorcima, već ga je kao gotov uzeo iz Crne Gore, de je standardni jezik narodni ijekavskoga izgovora, a ne „jatovski“ sa fonološkom refleksijom toga staroga znaka. Crnogorskome jeziku *locus classicus* je u Crnoj Gori, a ne ni u Beču ni u Novom Sadu, niti na bilo kojoj jezikoslovnoj katedri izvan Crne Gore, a to što nije bilo uslova da se ova važna pitanja na vrijeme riješe – problem je druge vrste. Koliko je jaka pozicija glasova *d*, *ć*, *š*, *ž* i *z*,

vidi se i po tome što su monolitno opstali u crnogorskoj ortoepiji, iako su za njihov nestanak stvarani ortografski preduslovi.

Kako je Bečki dogovor postignut na kompromisu, to Karadžić Srbima i Hrvatima nije mogao da sasvim nametne crnogorski jezik kao normativni, a naročito ne glasove *š* i *ž* koji su tim narodima bili strani i nejasni, a time i neprihvatljivi. U Srbiji ijekavicu progone više od jednoga vijeka, a tek što bi radili da ih je Vuk obavezao na glasove *š* i *ž*, koji nijesu imanentni srpskome jeziku i ekavici. Kompromisnost Bečkoga dogovora primjerena je tadašnjim sociolingvističkim, političkim i regionalno-geografskim prilikama. Tačno se znalo ko što može i koliko da „progura“ i kako da se uravnoteže „koncesije“ i uticaji. KARADŽIĆ je računao na uspostavljanje štokavske imperije, čime je nanio neizmjernu istorijsku štetu srpskome narodu. Radi se o tome što se srpska intelektualna elita odrekla suštine Karadžićevoga jezika, usvajajući samo njegove političke floskule koje su im podgrijavale iluzije o jedinstvenome srpskom jeziku i jedinstvenome srpskom narodu na čitavome području štokavskoga izgovora. Ako je Bečki dogovor donekle i predstavljao južnoslovensku sintezu na polju politike i kulture, koja je odgovarala tome vremenu, za Novosadski dogovor se jasno može kazati da je bio kamen temeljac unitarizaciji Jugoslavije, prije svega političkoj, a uz to i jezičkoj, kulturnoj i svakoj drugoj. To su potvrdila i najnovija ratna zbivanja kad se Jugoslavija krvavo raspadala ne po šavovima i lingvističkim mapama projektovanim u Beču i Novom Sadu, već ipak po istorijskim i prirodnim granicama južnoslovenskih naroda i država.

Među srpskim lingvistima postoji razlika u pogledu načina revidiranja KARADŽIĆEVE azbuke i jezičkih pravila.³ Jedni nastoje da se ijekavsko narječje u cjelini zamijeni ekavskim, zapravo, da se staro *ћ* transkribuje samo sa *e*. Time bi se postigla potpuna ekavizacija na čitavome štokavskom prostoru kojega oni smatraju srpskom teritorijom. Druga grupa nastoji da isti cilj postigne preko vrtanja „starog dobrog jata“, koje bi ekavci izgovarali kao *e*, što im ortoepski odgovara (jedno slovo – jedan glas), a ijekavci kao *ije*, što im ortoepski ne odgovara (jedno slovo – tri glasa). Tako bi ijekavski izgovor, zbog jedinstvene ortografije, bio u

³ Toliko su srpski lingvisti negirali suštinu jezika i rječnika Vuka Karadžića, osporavali ih, sakatili, mijenjali, da je od „reformatora srpskoga jezika“ ostao kao uspomena samo „Vukov spomenik“, ili „Kod Vuka“, na elitnom skveru u Beogradu, kao orijentir u saobraćaju i sastajalište zaljubljenih.

potpunosti relativiziran i imao bi tendenciju ekaviziranja.

O mekim i šuštavim suglasnicima u crnogorskome jeziku raspravlja MAROJEVIĆ R. 2000: 11 & 83-86, koji je njihovu realnost mogao ponajbolje da ošeti i jezički ocijeni, na jednoj strani kao školovani lingvista i dobar poznavalac slovenskih jezika, a na drugoj i kao „rođeni ijekavac“, u smislu kako je to PAVLE IVIĆ izrekao za VUKA KARADŽIĆA (in MAROJEVIĆ R. 2000: 92). Ovo se u prvom redu odnosi na priznavanje ortoepskoga statusa glasa *ś*, bez obzira na to što za njega predlaže neprimjereno grafijsko rješenje. On nije pridavao veći značaj „spornim“ šuštavcima *ž* i *ʒ*, i samo ih se uzgred doticao. Uporedo s tim MAROJEVIĆ jasno i energično podržava ijekavicu, iz čega se vidi da je i njemu, kao Crnogorcu, *takav govor prirastao za srce*. Ali kada se to poveže sa vrtanjem *jata*, MAROJEVIĆEVA ijekavica bi bila samo u ravni „dobrovoljne“ ortoepije, bez ortografskoga utemeljenja na fonetskome principu *jedan glas – jedno slovo*. No, ovđe je najvažnije da je MAROJEVIĆ kompetentno obrazložio lingvističku realnost glasa *ś* u crnogorskome jeziku, kao i realnost ijekavskoga narječja. To su neosporne karakteristike MAROJEVIĆEVOGA maternjega jezika, koje on veoma dobro poznaje i iza kojih je mjerodavno stao, a o njegovim spornim stavovima i neutemeljenim prijedlozima može se raspravljati i polemisati.

MAROJEVIĆ R. 2000: 82-83 predlaže da se iz savremenoga ruskog jezika pozajmi grafem *у* kao trideset prvo slovo azbuke, koja bi imala u *srpskom pravopisu onomastičku, stilsku, lingvističku i transkripcionu funkciju*. Predloženo *у*, na isti način kao i vrtanje *jata*, nije ništa drugo do odstupanje od KARADŽIĆEVOGA fonetskog principa i tendencija ka unifikaciji jezika na čitavome prostoru štokavskoga jezičkog sistema. MAROJEVIĆ R. 2000: 87 otvoreno i jasno kaže da bi se reformisanom azbukom (s vraćenim *jatom* i pozajmljenim grafemom *у*), postigla *horizontalna (tj. geografska) celovitost srpskog jezika i srpske kulture*, kao i stvorili uslovi za *unifikaciju srpske ortografije u štampi, osnovnoj književnoj produkciji i školskim udžbenicima*. Tako bi se postigla *veća kohezija srpskog naroda i jedinstvo školskoga sistema*.

MAROJEVIĆ R. 2000: 83 objašnjava evolutivni proces od staroruske grupe /*st/*, od koje je jotovanjem dobijena suglasnička grupa /*š'č'*/, koja je obilježavana ligaturom *ш*. Tako se, prema MAROJEVIĆU, savremeno rusko *у* smatra suglasnikom a ne suglasničkom grupom. Treba uzeti u obzir to da se crnogorski jezik razvijao u sasvim osobenom kulturnom

arealu (na raskrsnici kultura) i da se po tome znatno razlikuje od ruskog, pa i srpskoga jezika. U crnogorskoj azbuci ne bi se moglo raspoznavati da li je **ш** suglasnička grupa, suglasnik, ligatura, afrikat(a) ili samo esperantski „poklon“ kojim bi Crnogorci obilježavali svoje šenokose, prešeke, paše prolaze i dr.⁴ Na području ekavskoga izgovora **јат** ima potencijal jednog samoglasnika, pa je sa fonetskoga stanovišta sasvim svejedno da li će se takav samoglasnik obilježavati sa *e* ili sa **ѣ**, jer je srpski jezik tradicionalno ekavski, dok bi na području ijekavskoga izgovora, tj. crnogorskoga jezika „vraćeni“ **ѣ** imao ortoepski potencijal od dva samoglasnika i jednog suglasnika (=jedno slovo – tri glasa), čime bi se crnogorski jezik privremeno fonologizirao, sa realnom tendencijom ne samo ortografskoga već i ortoepskog utapanja u ekavski srpski jezik. Tako su pod crnogorski jezik podmetnute dvije paklene unutarjezičke mine: jedna lingviste PAVLA IVIĆA preko uvođenja ekavice na čitavome štokavskom području, čime bi crnogorskome jeziku jednim potezom bio zadan smrtonosni udarac. Druga mina je ona lingviste RADMILA MAROJEVIĆA, preko fonološke zamke (sa **ѣ** i **ш**), čime se crnogorskom jeziku određuje eutanazija, kao znatno „humanije“ umorstvo. Lingvisti „zaboravljaju“ da crnogorski jezik ima po mnogo čemu specifičnu „jatovsku tradiciju“, a u korelaciji s tim i jotovanja. Taj jezik je narodni, koji je usavršavan i standardizovan kroz literaturu, administraciju i narodni govor. Gledano suštinski, Crnogorci se u vezi sa svojim jezikom nijesu ni sa kim dogovarali niti pravili sporazume. Za to nijesu imali potrebe, jer je taj jezik postojao i prije i poslije „Beča“ i „Novoga Sada“. VUK STEFANOVIĆ KARADŽIĆ nije polemisaio s crnogorskom jezičkom tradicijom, već sa srpskom. On ništa nije uveo u crnogorski jezik osim što je zbog koncesija i dogovora redukovao upotrebu glasova *đ* i *ć* i sasvim isključio *š* i *ž*.

Osvrt zaslužuje i tvrdnja koju iznosi MAROJEVIĆ R. 2000: 83 da je suglasnik (*š'*) zastupljen u *živom govoru ijekavskih krajeva, prvenstveno u Crnoj Gori i Hercegovini* i da se srijeće u *lokalnoj toponimiji, u retkim prezimenima i, veoma često, u muškim i ženskim hipokoristicima (imenima od mila)*. Potom da se *mikrotoponimi tipa Преуека, Шенокос (napišimo*

⁴ Ovakve reforme ne bi bile praktične ni za primjenu u kompjuterskim sistemima koji treba da imaju jasne razlike između „karaktera“ – ruskoga **ш** (*šč*), bugarskoga **ш** (*št*) i „srpskoga“ **ш** (*š*). I daktilografima bi bila neophodna poduža jatovska edukacija, kako bi mogli da se opredjeljuju za **ѣ** ili **ш**, kada se ova dva glasa nađu u određenim kompetitivnim pozicijama.

ih novim slovom) u pisanim tekstovima pojavljuju, ako se pojavljuju, u likovima „Presjeka“, „Sjenokos“, pa se tako i izgovaraju u književnom jeziku jer drugačiji izgovor naša normativna ortoepija ne poznaje.

Kada se radi o arealu crnogorskoga jezika, kategorije „lokalna toponimija“ i „mikrotoponimija“ imaju specifični sadržaj (orografski, jezički, toponimski, arealski, motivacioni i dr).

Pojmovi *šenokos* i *šenokosa* označavaju svaku kosnu livadu, s koje se, naročito u pasivnim krajevima, dobija dragocjeno sijeno. Kako Crna Gora ima specifični reljef i izlomljenu orografiju sa krečnjakom i silikatnom strukturom, tj. sa brdskim i planinskim reljefom, to po pravilu kosne livade imaju male površine. U takvim slučajevima toponimi tipa *Šenokos* i *Šenokoša* mogu se okarakterisati kao lokalni ili mikrotoponimi, ali samo uslovno, ako se posmatraju izolovano i pojedinačno. Mnogo je važniji nominacioni potencijal i frekventnost pojma *šenokos* i toponima *Šenokos* i *Šenokoša*, kao nosilaca glasa *ś* koji u crnogorskome jeziku ima preciznu govornu funkciju i kompaktni areal. PULEVIĆ V. & SAMARDŽIĆ N. 2003: 443-445 zabilježili su oko 120 selektivno odabranih toponima tipa: *Šenokos*, *Šenokosi* i *Šenokoša*, ravnomjerno rasprostranjenih na čitavome geografskom i jezičkome arealu Crne Gore. Uzeti su samo kao uzorci koji prezentuju areal glasa i fonema *ś* jer da su dati u ukupnom broju – za njihovo zapisivanje bila bi neophodna čitava edicija. Ovđe je bitna i motivacija imenovanja. Kad bi Crna Gora imala pretpostavljenu ravnu površinu, vjerovatno ne bi ni toponimi *Šenokos* i *Šenokosi* bili tako frekventni. Takođe, kad bi na širokome zakrašćenom i neprohodnome crnogorskom prostoru bilo više uvala s kosnim livadama, bilo bi i više toponima imenovanim po *šenokosima*. Sve ovo jako relativizira kategorije „lokalna toponimija“ i „mikrotoponimija“. To bi se najbolje uočilo kad bi se uzradila punkt-karta Crne Gore sa svim toponimima u kojima postoji glas *ś*. Prazni prostori na takvim kartama predstavljali bi ne mjesta đe se ne izgovara ovaj glas, već djelove reljefa na kojima nema kosnih livada, tj. *šenokosa*. Za to bi sa stanovišta objektivnoga izučavanja crnogorskoga jezika bilo relevantnije da se izuči frekventnost i areal svih toponim s glasom *ś*. Ako bi u Crnoj Gori postojale samo nekolike lokacije sa imenovanjem *Šenokos*, onda bi im pristajala odrednica mikrotoponima i u orografskom i u jezičkom smislu, ali ako takvih toponima ima „na hiljade“, koji su često locirani jedan blizu drugog, onda se sa stanovišta jezika takva imenovanja ne smiju degradirati odrednicama „lokalno“, „izolovano“ i sl.

Pored toponima *Šenokos*, *Šenokosi* i *Šenokoša*, koje smo naglasili samo kao tipične primjere, u Crnoj Gori postoji i bezbroj drugih toponima s glasom *š*, koji do kraja ispunjavaju gustinu i kompaktnost jezičkoga izraza u čitavome arealu. Takvi su: *Šečine*, *Šečice*, *Šečište*, *Šeče*, *Šerčina*, *Šenica*, *Šenički do*, *Šenavci*, *Šedivrana*, *Orlošed*, *Šenište*, *Šeništa vrga*, *Šenokosa*, *Šenožeta*, *Šeničište*, *Šenjak*, *Paša ulica*, *Paša jama*, *Paši nugo*, *Paši vr'*, *Paši potok*, *Gušenica*, *Gubišeme*, *Šemetni do*, *Šerave*, *Šeraka*, *Šerina*, *Velja Šerina*, *Šerkovi*, *Šerkovine*, *Šekirica*, *Ošečenica*, *Prešeka*, *Proše*, *Prošedo*, *Prošena*, *Prošeno brdo*, *Šerogošte*, *Dašin drijen*, *Pešov pristranak*, *Zgrade Šagovića* (lokalitet u Piperima, selo Stijena, sa imanjem i rodnom kućom lingviste Mihaila Stevanovića; sad ima drugoga vlasnika) i dr. Ovakvi toponimi se preko brojnih lokaliteta multipliciraju, i ima ih „na hiljade“. Sve ovo ukazuje da se ne može, kad je Crna Gora u pitanju, sa odrednicama *mikrotoponim*, *lokalna toponimija*, *dijalekat*, *idiom* i dr., sugestivno nametati utisak da se glasovi *š* i *ž* „čuju“ samo u lokalnim govorima. Oni su kompaktno zastupljeni na čitavome crnogorskom prostoru i nijesu stvoreni odjedanput, nekim dekretom, sporazumom, ili pojedinačnom voljom, već kroz dugu nacionalnu istoriju i dijahroniju crnogorskoga jezika.

Još neke napomene oko kategorije „mikrotoponim“. I u relativnom i u apsolutnom smislu, kad je Crna Gora u pitanju, toponimi *Šekirica*, *Šerogošte*, *Ošečenica*, *Prešeka*, *Šenožeta*, *Gušenica*, *Paši nugo*, *Koža* i neki drugi nemaju rang mikrotoponima.

Šekirica je planina visoka oko 2000 m, prostire se od prevoja Čakor do Andrijevice, na dužini preko 10 km. Gravitira prema tri opštine: Beranama, Andrijevići i Plavu, sa bogatim šumskim pokrivačem i velikim brojem sela na njenim padinama. Njeno ime utisnuto je s jakom motivacijom u svijest stanovnika Vasojevića, koji ga nijesu nikada drugačije izgovarali osim kao *Šekirica*, pa čak ni pri čitanju geografskih karata i knjiga, u kojima je zapisana kao *Sjekirica*. Selo *Ošečenica* nalazi se na području Grahova, veoma je poznato kao markantni orijentir na putu Vilusi – Grahovo. *Prešeka* je prepoznatljivo selo i prevoj na ulazu u klanac Duga, na putu Nikšić – Gacko. *Gušenica* je živopisni zaliv uz jugozapadnu obalu Skadarskoga jezera, te se ne može u relacijama veoma razućenoga crnogorskog prostora smatrati mikrotoponimom, i to ne samo zbog povećće površine i lijepoga položaja, već i zbog značaja koji ima za ovo jezero i okolna sela. *Paša ulica* je konjski put na planini Lukavici, dug je nekoliko kilometara i spaja katune Pribatov dô i Koprivni dô. Čak u ovome slučaju,

pri određivanju toponimskoga statusa makro- i mikrotoponima, nije najvažnija dužina ove ulice, već značaj objekta, njegova markantnost i simbolika u svijesti ljudi, koji su vjekovima putovali planinskim pravcem od Štitova prema planinama ševerne Crne Gore (Lukavica, Lola, Sinjavina i dr). *Šenožeta* je selo kod Andrijevice u Vasojevićima, čije ime ima jasnu i nepromjenljivu ortoepiju koju treba ortografski situirati na odgovarajući fonetski način. *Paši nugo* je poznato selo u Šarancima, *Paši vr'* – vrh na planini Starcu u Prokletijama, *Paši potok* – u selu Višnje u Rovcima, a *Paši kuk* – brdo u selu Borkovići u Pivi. *Koža* je planina s katonom u regionu Kamenika u Piperima, čije ime u narodu ima utemeljenu ortoepsku konzistentnost u sklopu koje je nemoguće supstituisati slovo *ž* bilo kakvim grafemskim kombinacijama, a naročito ne dvoslovom *zj*, jer naziv „Kozja“ narod ne prepoznaje.

Za imenovanja, kao i za jezik u cjelini, nije toliko bitno da li jedan toponim ima „makro“ ili „mikro“ status, već je mnogo značajniji areal određene jezičke pojave utemeljene u toponimima. Glasovi *š* i *ž* mogu se prenositi i širiti i podalje od centara đe su nastali: usmeno (razgovorom) i pisano (preko publikacija), dok su u toponimima istorijski i prostorno fiksirani i stoje kao granični međaši koji realno obilježavaju crnogorski jezik. Toj činjenici nijesu mogli odoljeti ni najuporniji sljedbenici Karadžićevoga pravopisa i tridesetoslovne azbuke (V. VRČEVIĆ, B. MILETIĆ, D. MAJIĆ, M. PEŠIKAN, D. PETROVIĆ, M. PIŽURICA, M. STANIĆ, D. ČUPIĆ i dr.). Oni su priznavali realnost glasova *š* i *ž*, pa je jedino sporno to što su ih karakterisali samo kao lokalne pojave u crnogorskim govorima, određujući im time status regionalnoga dijalekta u sklopu srpskoga jezika. Oni nijesu imali mogućnost da pođu dalje od zadanoga sociolingvističkog koncepta, izuzev R. MAROJEVIĆA koji je javno zastupao proširenje azbuke s još dva standardna slova. I pored svega toga, treba izraziti poštovanje i zahvalnost pomenutim lingvistima jer su oni preko izvornih naučnih rezultata trajno ortoepski i ortografski markirali glasove *š* i *ž*, kao bitne razlikovne karakteristike crnogorskoga jezika. To su dragocjene istorijske činjenice i podumijenta na koju se moraju oslanjati lingvisti koji budu radili na standardizaciji crnogorske azbuke.

Neki srpski lingvisti otvaraju probleme u vezi s grafemom glasa *j*, ističući da je pozajmljen iz latinice i da, kao jedino slovo s tačkom, ne odgovara srpskoj ćirilici. Međutim, kad se radi o crnogorskome jeziku, grafem *j* ima potpuno opravdanje, jer je njime afirmisana ijekavica, a

postignuta je i konvertibilnost abecede i azbuke, kao ravnopravnih pisama u multietničkoj i multikulturalnoj Crnoj Gori. A i tradicija njegove duge upotrebe dala je svoj efekat. Po svemu sudeći, KARADŽIĆ je gledao praktičnu stranu ovoga rješenja jer je uvođenjem *j*, kao glasa i grafema, mogao na najbolji način da ostvari ijekavsku transkripciju *jata* na fonetskoj osnovi, koju je on sam postavio.

Glas *ž* takođe je zastupljen na čitavome arealu crnogorskoga jezika, i sudeći po toponimima, poklapa se s prostiranjem glasa *ś*. To potvrđuju, između ostaloga, i 47 zootoponima koje su PULEVIĆ V. & SAMARDŽIĆ N. 2003: 257-259 zabilježili u raznim krajevima Crne Gore: *Koža* (Piperi), *Koža glavica* (Grahovo), *Koža greda* (Piva), *Koža kućišta* (Pješivci), *Koža pećina* (planina Njegoš), *Koža putina* (Bjelopavlići), *Koža rupa* (Katunska nahija), *Kožača* (Bijelo Polje), *Kožak* (Crmnica), *Kože borine* (Banjani), *Koži bôr* (Oputna Rudina), *Koži krš* (Rožaje), *Koži krš* (Lješanska nahija), *Koži rt* (Vasojevići), *Koži vrh* (Pivska planina) i dr. PULEVIĆ V. & SAMARDŽIĆ N. 2003: 234-235 & 259 navode i 25 zootoponima u kojima je umjesto *ž* zastupljeno *đ*: *Kođa glava* (Drobnjak, topografska karta & informator), *Kođa greda* (planina Njegoš, topografska karta), *Kođača* (Donja Morača, informator), *Kođe lastve* (Mojkovac, informator), *Kođe ždrijelo* (Drobnjak, informator) i dr., kao i 6 toponima s dvoglasom *žđ*: *Kožđa* (Rovca), *Kožđa plan* (Kući) i dr. Ovde se otvaraju nekoliko problema, ne samo s uskojezičkoga već i s arealskoga stanovišta, jer sva ova imena treba dodatno provjeravati na samome terenu i kod većega broja informatora i to uporedo s drugim riječima i frazama u kojima se pretpostavlja glas *ž*, ili na ovim pozicijama njegova alternativa sa *đ* ili *žđ*.

Već je rečeno da je MAROJEVIĆ R. 1991, 2000 & 2004: 29-31 bez kolebanja ocijenio realnost glasa *ś*, za koji predlaže grafem *u*, ali zato za druga dva glasa (*ž* i *ʒ*) smatra da njihovo uvođenje nije opravdano.

Lingvista D. ĆUPIĆ u radu *Ne postoji poseban crnogorski jezik* (prema: NIKČEVIĆ M. 2005: 137-142), tvrdi da se tu radi o jedinstvenome srpskom jeziku, a specifičnim crnogorskim glasova (*ś*, *ž* i *ʒ*) daje samo dijalekatski i uskolokalni karakter.

U toku višedecenijskoga predanoga rada na izučavanju crnogorskoga jezika NIKČEVIĆ V. (1993, 1997, 1997a & al) je razriješio niz problema, razjasnio mnoge nepoznanice i ispravio brojne greške, a na prvom mjestu uspostavio je logični red u njegovoj istoriji i pravopisu. Jedan od većih

doprinosu mu je ortografsko i ortoepsko utemeljenje glasova i grafema *š*, *ž* i *ž* u crnogorskoj abecedi i azbuci.

Na kraju mogli bismo izvesti i određene zaključke u vezi s vraćanjem glasova i grafema *š*, *ž* i *ž* u crnogorski jezik, abecedu i azbuku:

- 1) glasovi *š*, *ž* i *ž* nalaze se u osnovnim vrstama riječi i imaju kompaktan areal na čitavome prostoru crnogorskoga jezika;
- 2) imaju lingvističko utemeljenje i opravdanje;
- 3) postoje grafemi za njih i u abecedi i u azbuci;
- 4) u skladu su s Karadžićevim fonetskim načelom, tj. iz njega proizilaze;
- 5) čvrsto su utemeljeni u onomastici (toponimiji i antroponimiji);
- 6) nijesu usmjereni protiv bilo kojega jezika (kako u Crnoj Gori, tako i izvan nje);
- 7) postoji tradicija njihovoga izučavanja iz koje su proizašli argumenti za rehabilitaciju i afirmaciju ovih glasova;
- 8) značajni su u transkripciji pri prevodima s nekih stranih jezika (poljskoga, ruskog i dr.).
- 9) značajni su za sve nauke koje se bave terenskim istraživanjima, vezanim za lokalitete i toponime kao što su: geologija, geografija, botanika, zoologija, etnografija, lingvistika i dr.;
- 10) oslobađaju crnogorski jezik od lingvocida;
- 11) izdržali su sve pritiske: lingvističke, političke, vojne (npr. komandovanje), obrazovne, udžbeničke, literarne, literaturne i dr.;
- 12) glasovi *š*, *ž* i *ž* predstavljaju diferencijalne i prepoznatljive karakteristike crnogorskoga jezika, čime se daje doprinos opštoj slovenskoj lingvistici;
- 13) prirodni su i funkcionalni i u crnogorskome jeziku nemaju alternativu, i na njihov račun ne mogu se vršiti nikakve supstitucije i kompromisi, jer se po svim elementima uklapaju u Karadžićevo fonetsko načelo: *jedno slovo – jedan glas*.

LITERATURA

- BROZOVIĆ D. (=D. Bro) 1984: Jezik (in Crnogorci). – Enciklopedija Jugoslavije, Zagreb, 3: 58-61.
- DŽOGOVIĆ A. 1983: Toponimija jugoslovenskog dela Prokletija. – Onomatološki prilozi, Beograd, 4: 225-342.
- ĆUPIĆ D. 1981: Iz toponimije oko srednjeg toka rijeke Zete. – Onomatološki prilozi, Beograd, 2: 171-188.
- ĆUPIĆ D. 1983: Onomastika Zagarača. – Onomatološki prilozi, Beograd, 4: 345-387.
- ĆUPIĆ D. 1984: Složenice u bjelopavličkoj mikrotoponimiji. – CANU - Naučni skupovi, Titograd, 33 (11): 227-232.
- ĆUPIĆ D. & ĆUPIĆ Ž. 1997: Rečnik govora Zagarača. – SANU - Srpski dijalektološki zbornik, Beograd, 44: IX-XX & 1-515.
- ĆUPIĆ Ž. 1990: Onomastika Lješkopolja. – Onomatološki prilozi, Beograd, 11: 451-474.
- KARADŽIĆ STEF. V. 1852: Srpski rječnik, Beč. (Reprint: Nolit, Beograd, 1972)
- MAJIĆ D. 1932: Starinske crte u govoru našega kraja. Godišnjak nastavnika Podgoričke gimnazije, Podgorica, s. 16-22.
- MAROJEVIĆ R. 1991: Ćirilica na raskršću vekova. „Dečje novine“, Gornji Milanovac.
- MAROJEVIĆ R. 2000: Srpski jezik danas. – Srpska radikalna stranka, ZIPS, Beograd.
- MAROJEVIĆ R. 2004: Srpski književni jezik i njegovi istorijski i regionalno-konfesionalni varijeteti. – Međunarodni naučni skup, Norma i kodifikacija crnogorskoga jezika. Knjiga sažetaka, Podgorica, s. 29-31.
- MILETIĆ B. 1940: Crmnčki govor. – SKA, Srpski dijalektološki zbornik, Beograd, 9: 209-455.

- NIKČEVIĆ M. 2005: Fonemi *ś, ź, 3, ć, đ* u crnogorskome standardnom jeziku (Kritički osvrt na jedan prilog). – Lučindan, Cetinje, 8 (14): 137-142 i Lučindan 8 (15): 78-81.
- NIKČEVIĆ V. 1993: Crnogorski jezik, I. – Matica crnogorska, Cetinje.
- NIKČEVIĆ V. 1997: Crnogorski jezik, II. – Matica crnogorska, Cetinje.
- NIKČEVIĆ V. 1997a: Crnogorski pravopis. – Crnogorski PEN centar, Cetinje.
- NIKČEVIĆ V. 2004: Štokavski dijasistem – norma i kodifikacija. Cetinje.
- PEJOVIĆ M. 1977/1978: Mikrotoponimija sela Orah u Lješanskoj Nahiji (građa). – Prilozi proučavanju jezika, Novi Sad, 13/14: 179-186.
- PEJOVIĆ P. 1989: Mikrotoponimija Ozrinića. – Onomatološki prilozi, Beograd, 10: 559-604.
- PEŠIKAN M. 1985: Imena iz lovcenskog sela Majstora. – Onomatološki prilozi, Beograd, 6: 1-20.
- PETROVIĆ D. 1966: Mikrotoponimija Nikšićkog polja. – Prilozi proučavanju jezika, Novi Sad, 2: 123-144.
- PETROVIĆ D. 1972: Mikrotoponimija Gornjih Pješivaca i Broćanca. – Prilozi proučavanju jezika, Novi Sad, 8: 47-70.
- PETROVIĆ D. 1988: Toponimija Kuća. – Onomatološki prilozi, Beograd, 9: 1-163.
- PIŽURICA M. 1981: Govor okoline Kolašina. – CANU. Posebna izdanja, Titograd, 12 (2).
- PULEVIĆ V. & SAMARDŽIĆ N. 2003: Fitonimi i zoonimi u toponimiji Crne Gore. – DANU, Posebna izdanja, Podgorica.
- STANIĆ M. 1969: Uskočka toponomastika. – Onomastica jugoslavica, Ljubljana, 1: 66-77.
- STANIĆ M. 1974: Uskočki govor. – Srpski dijalektološki zbornik, Beograd, 20.
- STANIĆ M. 1989: Uskočka antroponimija. – Onomatološki prilozi, Beograd, 10: 497-557.
- STANIĆ M. 1988: Uskočka toponimija. – Onomatološki prilozi, Beograd,

9: 189-252.

STANIĆ M. 1990: Uskočki rečnik, I. Naučna knjiga, Beograd.

STANIĆ M. 1991: Uskočki rečnik, II. Naučna knjiga, Beograd.

SUBOTIĆ J. 1971: Mikrotoponimija Donjih i Gornjih Ledenica (Boka Kotorska). – Prilozi proučavanju jezika, Novi Sad, 7: 193-108.

SUBOTIĆ J. 1973: Mikrotoponimija Donjih i Gornjih Krivošija (Boka Kotorska). – Prilozi proučavanju jezika, Novi Sad, 9: 155-168.

ŠIMUNOVIĆ P. 1986: Istočnojadranska toponimija. Split

VRČEVIĆ V. 1986: Crnogorske tužbalice (Priredio Danilo Radojević), Titograd.

VUJIČIĆ M. 1995: Rječnik govora Prošćenja (kod Mojkovca). – CANU. Posebna izdanja, Podgorica, 29 (6).

VUJOVIĆ L. (=L. Vu) 1956: Crnogorski govori. – Enciklopedija Jugoslavije, Zagreb, 2: 494-495.

Vukić PULEVIĆ

THE SOUNDS Š AND Ž IN MONTENEGRIN TOPONYMY

Summary

1. The work regards representation of sounds *š* and *ž* in Montenegrin toponymy. The necessity of their phonetic and graphemic acceptance at all levels of the official communication has been explained through the most frequently used examples. The use of letters *š* and *ž* is especially important for the sciences studying the natural characteristics of Montenegro, i. e. in the recording of natural habitats of biological species, as well as locations of geological deposits (use in: botany, zoology, geography, geology etc). Recording of toponyms in original is also required in onomastic, ethnographic and other researches which are based on or connected to the localities. Concerning Montenegrin language the consistent apply of Karadžić's phonetic axiom – „write as you speak“ could redress an unjustness that is weighting down the language and people for a long time.

2. The work also presents how sounds *š* and *ž* were treated by particular authors, mainly linguists such as V. Karadžić, V. Vršević, D. Majić, B. Miletić, M. Stanić, D. Petrović, M. Pešikan, M. Pižurica, J. Subotić, D. Čupić, R. Marojević, V. Nikčević etc.